

PTE PMMIK BREUER MARCELL DOKTORI ISKOLA

TÖREDÉKEK A TÉRBEN TÉR A TÖREDÉKEKBEN

PHD ÉRTEKEZÉS

AZ ESZTERGOMI KIRÁLYI PALOTA ÉS VÁRKÁPOLNA FALKÉPTÖREDÉKEINEK ÉS FESTETT KÖVEINEK MODERN KUTATÁSA, RESTAURÁLÁSA. TECHNIKAI MÓDSZEREK A FALKÉP TÉRRREL VALÓ KAPCSOLATÁNAK MEGHATÁROZÁSÁRA. A TÖREDÉKEK BEHELYEZÉSE ÉS VISSZAHATÁSA A KÁPOLNÁRA, MINT "BEMUTATÓ TÉRRE".

WIERDL ZSUZSANNA

2017

TÉMAVEZETŐ: BALOGH BALÁZS

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	1
BEVEZETŐ	3
1.1 A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA	3
1.2 A KUTATÁS HELYSZÍNE, KULTÚRÁLIS ÉS MŰVÉSZETI JELENTŐSÉGE	5
1.3 A RÉGÉSZETI ÁSATÁSOKBÓL ELŐKERÜLT LELETEK, A HELYREÁLLÍTÁS ÉS AZ ELSŐ BEAVATKOZÁSOK	6
1.4 A FRESKÓK ÉS A KÁPOLNA BEMUTATÁSÁNAK EDDIGI JELLEGZETESSÉGEI	8
A FESTETT TÖREDÉKEK ROMLÁSA ÉS RESTAURÁLÁSA	10
2.1 340 ÉVIG A FÖLD ALATT	10
2.2 MAURO PELLICOLI	10
2.3 1968-1970	11
2.4 2000	12
KUTATÁSAIM MÓDSZERTANA	13
3.1 AZ EDDIGI KUTATÁSOK	13
3.2 A FRESKÓK ÉS FESTETT TÖREDÉKEK VIZSGÁLATAINAK MÓDSZEREI	13
3.2.1 SZÁMÍTÓGÉPES FOTOTECHNIKAI RÉTEGVIZSGÁLAT, ANALÍZISEK	14
3. A VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGZÉSE, KÖVETKEZTETÉSEK	16
AZ EREDETI MEGISMERÉSE ÉS BEMUTATÁSA MINT CÉL	17
4.1 A "SZENT" EREDETI	17
4.2 KIEGÉSZÍTÉSEK VAGY NEM	18
A BEMUTATÓ TÉR	19
5.1 FELÜLETEK ÉS FORMÁK TERMÉSZETES ANYAGOKKAL	19
5.2 A KÖZÉPKOR MODERNISÉGE ÉS A TÉGLAKEZELÉS	20
5.3 A BEMUTATÓ TÉR MINT FUNKCIÓ LÉTREHOZÁSA	21
A FIZIKAI REKONSTRUKCIÓ HATÁSA A SZELLEMI REKONSTRUKCIÓRA	22
6.1 EGY GONDOLAT BEFEJEZÉSE	22
6.2 LEVÁLASZTOTT ÉG-DARABOK, MENNYEZET ÉS ZÁRÓDÁSOK	23
6.3 AZ APOSTOL KÖVEK REKONSTRUKCIÓS BEHELYEZÉSÉNEK METODIKÁJA	24
6.4 MENNYBEMENETEL	26
6.5 MÁRIA MEGKORONÁZÁSA	27
6.6 JÚDÁS CSÓKJA	27
6.7 AZ APSZIS APOSTOLA	28
6.8 EREDMÉNYEK, A TÉR "ÁTALAKULÁSA"	29
IRODALOMJEGYZÉK	30
KÉPEK, TÁBLÁK	32

Ajánlás:

Jáki Teodóz, győri bencés atya emlékének, aki 25 évig mondogatta hogy le kell doktorálnom,
de földi barátságunk alatt, sajnos már nem tudtam ezzel megörvendeztetni...

BEVEZETŐ

1.1 A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

Tizennyolc éve foglalkozom az esztergomi királyi palota festett töredékeivel, a királyi kápolnával és hozzá tartozó helyiségeivel, valamint a Studioloval. A kápolna különösen a szívemhez nőtt, gyönyörű darabjaival, összetettségével és az ezzel járó végeláthatatlan feladatokkal. Nem hinném, hogy létezik ma élő ember, aki jobban ismerné minden zegét-zúgát, az összes kicsi és nagyobb bajával, négyzetcentiméterek megható fordulataival, a "talpától" egészen a "feje búbjáig". Az enyém nemcsak plátói szerelem, mely könyvek lapjain keresztül jut el a lelkemig, de fizikai is: kalapálok, injekciók, és nemcsak a szememmel tapogatok. Ismerem a felületek érdességét vagy simaságát, a nagy elválásoktól a kicsi karcokig. Nincs olyan darabja, amit ne érintettem volna, vagy nem éreztem volna "édes" 50-70 kg-os súlyát - a gyönyörű apostolos köveknek-, hogy megemeljem, hogy arrébb tegyem, vagy beállítsam fotózáshoz, tisztításhoz, vagy éppen retusáláshoz. Némelyikkel összezárva, kettesben hónapokat töltöttem el, "négy szemközt", amíg a "műtőasztalon" voltak. Együtt küzdöttünk begipszelt lábbal a műtermemben, vagy éppen ragyogó napsütésben a Dunára nyíló kis helyiségben, a Beatrice terem kis nyúlványában. A hosszú órák, napok, hónapok, évek alatt volt alkalmam velük együtt elmélkedni "létükről", úgy ahogy kell egy ilyen igazi "Studiolocskában". Ismerem "jajgatásukat", vagy hálás szisszenésüket, amikor megszabadítottam őket egy-egy "tumortól". Volt alkalmam megfigyelni festészeti technikájukat, finom raffinált húzásokkal, melyeket az eredeti magasságukban nem ugyanígy láttam volna. Ezért, úgy érzem - ha egyszer rátalálhatnék - összetéveszthetetlenül felismerném mesterüket, ahogy megismerem egy-egy tömítésről, átfestésről restaurátorait is, akik "átmentek rajtuk" az előző évtizedekben.

A restaurálás, hosszú ideig szinte teljesen empirikus tevékenység volt. Mára azonban, nagyrészt átalakult alkalmazott tudománnyá. Ma, az apró jelek mikroszkóp alatt válnak egésszé: egy-egy szemcse teljes képet adhat koráról, alkotójáról, bizonyíték lehet teljes tájképek, hátterek vagy figurák valamikori létezésére, amit ma szabad szemmel már nem látunk, de évszázadokkal ezelőtt még léteztek, részei voltak az alkotásnak.¹

¹ WIERDL ZS.: *Az esztergomi palotakápolna és a Vitéz János Studiolo falképének restaurálása.* (The Restoration of the wall paintings of the Palace Chapel of Esztergom and the Studiolo of János Vitéz) Műemlékvédelmi Szemle, 2001. pp. 89–109.

Az ásatásokon talált festett darabok és freskók restaurálása olyan szakterület, amely kiesik az általános egyetemi képzésben felnőtt szakemberek látóköréből. A felmerülő problémák összetettek, igencsak eltérnek a megszokottól. A kápolnában ez az összetettség sokszorozódik. Az ásatási darabok már be is vannak építve, sőt már átmentek több beavatkozáson is, de mégis “ásatási karaktert” viselnek még magukon. Például tele voltak beszívódott földdel, ami az élénk középkori színeket sárgássá változtatta. A kápolna 2000-es megjelenése kissé eltért az 1938-astól, a részleteket a 70-es években “összedolgozták”, kiegészítették, “egybefestették”. A zavaros szürke felületek közt elveszett az eredeti, még a szakember is nehezen igazodott ki rajtuk.² S, bár a rekonstrukció 1938-ban megtörtént, a 2000-es állapot már nehezen tükrözte vissza az *eredeti-nem eredeti* éles elhatárolásának fogalmát. Első benyomásra is, a kápolna rekonstrukciós boltozata inkább hasonlított egy pizzeria elkoszolódott mennyezetének felületére, mint egy királyi és isteni helyszín valamikori eredeti darabjainak “nyugvóhelyére”. De mi lehet fontosabb az eredetinél? Milyen alapon eshetnek szakembereink abba a tévedésbe, hogy az 1934-38-as helyreállítás “állapota” fontosabb az eredeti daraboknál? Hogy sikkadhatott el fontosságuk az évtizedek alatt? Egyik célkitűzésem volt az első perctől fogva: őket ismét “helyzetbe hozni”, visszatenni őket jogos örökségükbe.

Nem én határoztam el, mi legyen ennek a módja, csak hagytam a töredékeket “beszélni” és próbáltam követni utasításait, amelyek külön-külön is megállják helyüket mint önálló remekművek. Mégis összetartoznak, jelenetekké formálódnak, tehát kötelességünk őket “együtt tartani”, egy térbe “befoglalni”. Több mint 200-festett követ sikerült azonosítani, megtalálni, és a falképekkel teli, álló falak mellett, ezeknek is megkezdjük a restaurálását. A legkisebb részletekből építkeztem a nagyobb felé, egyre több és több új feladattal. Természetesen tudtam: “nem építhetem újra” a kápolnát, de valahogy mégis újra kell értelmezni a teret, hogy méltó bemutató-háttérül szolgáljon e különleges, mostmár színeiben is ragyogó daraboknak.

² WIERDL ZS.: III. Béla király esztergomi kápolnájának restaurálása. In Prokopp - Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig. Az esztergomi királyi várkápolna története*. Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014, pp.65-128.

1.2 A KUTATÁS HELYSZÍNE, KULTÚRÁLIS ÉS MŰVÉSZETI JELENTŐSÉGE

Az esztergomi királyi vár Magyarország legfontosabb középkori és reneszánsz falképeit őrző helyszíne. Itt található a királyi kápolna különleges és egyedülálló, XII. századi francia rokonságú kifestése, a bizánci trónörökösként nevelkedő királyunk idejéből származó misztikus oroszlános dekorációja,³ ugyanennek a kápolnának a kiemelkedő itáliai trecento együttese az apostolaival, valamint Magyarország egyetlen épen megmaradt jelentős reneszánsz falképe a Botticellinek tulajdonított Erények is, amelyet a kápolnából kivezető kis folyosón át érünk el, az úgynevezett Fehér torony alatt kialakított Studioloiban.⁴

A freskóegyüttes e három, különböző évszázadokban készült fő rétegének mindegyike kiváló minőségű és magas művészi színvonalú. Magyarország meghatározó szerepe az akkori Európában ezekben a ránk maradt emlékekben, rendkívüli helyszínünkben tükröződik vissza.

Ha arra gondolunk, hogy minderről nem is olyan régóta, egy véletlennek köszönhetően van tudomásunk, szinte beleborzongunk a ma oly természetes, eredeti színeiben pompázó tér látványába.

Ez a kiemelkedő leletegyüttes, amely Európa szerte óriási felfedezésnek számított, egycsapásra megváltoztatta a középkori Magyarország kicsit provinciálisnak tartott művészetéről alkotott addigi véleményét.

Könnyű elképzelni, mit is gondolhatott 1934-ben az „a” hármas: Gerevich Tibor, Genthon István és Lux Kálmán, miközben egy földbe vajt folyosó mentén haladtak lefelé az éppen megtalált kőbábos lépcsőn, amely a kápolna bejáratához vezette őket. Milyen izgatottak lehettek! Mit érezhettek a kápolnába belépve, a földből előbukkanó színes törmelékek sokasága között. Mekkora ámulatba estek a kettős fülkék bizonyosan monumentálisnak ható látványától, amelyekből mint levegőhöz jutott fuldoklók tekintettek ki rájuk a 340 évig föld alatt rejtőző apostolok (1. kép)

A helyreállítási munkálatok 1934-ben, szinte az ásatásokkal egyidőben el is kezdődtek és 1938-ig tartottak.

A munka példaértékű volt hosszú évtizedekig a Magyar Műemlékvédelemben, valahogy úgy, ahogy Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc Notre Dame helyreállítása útmutatásul szolgált a franciáknak, de talán egész Európának.

Új, nagy feladat elé állította az akkori szakembereinket: rekonstrukciós, kiegészítési, restaurálás-technikai, esztétikai–megjelenési problémák megoldására kellett sokrétű, egységes választ adni.

³ ENTZ G.: *Az esztergomi királyi kápolna oroszlános festménye*. In *Esztergom Évtapjai*, I. Esztergom, 1960, pp. 5-9.

⁴ WIERDL ZS.: *Mi történt 2000-ig?* In: *Az Erények nyomában* szerk: Wierdl Zs, STUDIOLO, Budapest, 2009, pp.28-34.

1.3 A RÉGÉSZETI ÁSATÁSOKBÓL ELŐKERÜLT LELETEK, A HELYREÁLLÍTÁS ÉS AZ ELSŐ BEAVATKOZÁSOK

A megtalálás irigylésre méltó pillanatát rendkívül nehéz négyéves munka követte. Az ismert neveken kívül rengeteg elkötelezett kubikus és kőművesmester kellett az 50–100 kg-os vagy akár még nehezebb kváderkövek mozgatásához. Felbecsülhetetlen munkájukat a kápolna mai látványa, a rekonstruált falakba, ívekbe, bordákba visszahelyezett hatalmas faragványok dicsérik. Akkoriban ezt a „térbeli kirakót” nem segítette semmilyen számítógép vagy más, elektronikus eszköz, a rekonstrukciós elképzeléseket, valós méretű modellfalak felépítésével próbálták ki, mielőtt megvalósították volna (2. kép).

A munka első lépéseként a töredékek összeépítése, egyes falrészletek, helyreállítása kezdődött meg. Ezt az iszonyú munkát mi is csak 2013. szeptember 25-én értettük meg, amikor végre hosszú munka és előkészület után visszaülthettük az első freskós, egész kváderkövön lévő restaurált töredéket az északi falba (3. kép). Ekkor érezhettük át igazán, ennek fizikai jelentőségét. Az egész munka rendkívül szervezeten folyt, annak ellenére, hogy bizonyos dolgokban nem felelne meg a mai követelményeknek. Például akkor, 1938-ban régész nem volt az egész feltárás alatt jelen, ami ma teljesen elképzelhetetlen lenne. A dokumentálás is példaszerűnek mondható, többek közt kiváló minőségű fekete-fehér felvételek készültek (4. kép). Sajnos azonban az írott anyag egy része elveszett, vagy a háború után cenzúrázták. Így tépték ki például azokat a lapokat az ásatás emlékkönyvéből, amelyek Viktor Emánuel látogatásakor íródtak. A 70-es években a megmaradt iratok egy részét selejtezték, a kiselejtezett lapokat felszabdalva cédulaként hasznosították. Szerencsére a fekete-fehér fotók beszédes bizonyítékai az akkori helyreállítási és restaurálási munkáknak. Ezek alapján nyomon lehet követni a folyamatokat: magyarázatot találtunk egyes darabok hiányosságaira, vagy éppen a tisztítás módjára. Sajnos, már az első restaurálás idején károsodtak bizonyos rétegek. Az első konzerválásokat rögtön a feltárások után Nikássy Lajos végezte, akit Lepold Antal kanonok, a prímási palota képtárának őre bízott meg, mint az amúgy is ott dolgozó „képrestaurátor-festőművészt”. Az archiv fotók összevetésekor jól látható, hogy már az 1934-38-as restaráláskor a felületeket alaposan „túltisztították”, az Apostolok kezében lévő könyvekről eltűntek a feliratok, gyengültek a hátterek, a kontúrok, apró finom részletek semmisültek meg. (5. kép) Az archiv fotók tanúsága szerint az 1930-as években gyönyörű, színpompás, élénk felületek kerültek elő, amelyeken egész biztosan gyorsabban, könnyebben lehetett látványos eredményt elérni. Ma a sok különböző anyagot és technikát használó helyreállítások után a munkánk sokszor idegölő, milliméterenként haladó küzdelem: cementek vésése,

kőkemény műanyagok puhítása, átfestések eltávolítása, szürkülő felületek újraélesztéséből áll.

„A töredékesen és földnedves állapotban, rikító színekben szinte frissnek tűnnek, de rohamosan válnak le a szép kváderköves falról, ahol egyes helyeken még az első 1200 körüli falképek csekély maradványait is észlelni lehet.” -írta Várnai Dezső, a feltárások építésvezetője a dokumentációban.

Eszerint az általuk „címerkorongnak” nevezett, mára Esztergom jelképévé vált oroszlános freskókból ekkor, 1934-ben, alig volt látható valami. A leglátványosabb és legépebb darabot az apszis északi, első traktusában maga Pelliccioli tette láthatóvá 1936-ban (6. kép). Az oroszlános réteg feltárása valójában neki köszönhető: ahogy azt az ásatási fotók is bizonyítják, az oroszlánnak csupán a mancsa látszott ki a trecento réteg alól (7. kép). Leválasztotta róla az „apostolos”, 1350 körüli réteget – amely ma a kápolna nagy részét uralja –, és ezt a dekoratív építészeti motívumot egészben áthelyezte az apszis déli falára. Ekkor került elő a 96 cm átmérőjű, bíborvörös korongban lépő oroszlán az életfával (8. kép).

Az apszis szóban forgó déli fala, teljes egészében “Lux-féle” téglából van, amelyet kifejezetten a helyreállítás céljára gyártottak, sárgás-vörös árnyalatokban. A kváderek fölötti, illetve melletti kiegészítések nagy része ebből a keskeny téglából készült, hogy megfeleljen a régi és új megkülönböztető elméletének, mely az 1938-as helyreállítás alappillére volt. E szemlélet határozott képviselője volt Gerevich Tibor a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke.

A kápolna helyreállítási elve “anastylosis” alapján történt, vagyis a megtalált töredékeket eredeti helyükre állították vissza, amennyire ezek a tervezők szerint kiszámíthatóak voltak. Viták is alakultak ki, egyes darabok elhelyezésén, legalábbis korabeli fotók erről tanúskodnak: néha több variációt is “modelláltak”. A fellelhető töredékek nagyrészt beépítették, de számos “eldöntetlen” darab maradt, melyek egy részét csak most sikerült azonosítanom, például az úgynevezett “fogaskapu” záróív egy darabját, (egy raktárban) melynek helyébe egy műkő darab került, vagyis ezt a darabot, akkor nem találták. Az ásatási, jóminőségű fotók alapján egyértelmű számomra, hogy a hatalmas munka és súlyos töredékek mellett, nem foglalkoztak a kisebb fragmentumokkal. Nyilvánvaló, hogy a feltöltésekben számtalan a hordozóról levált freskótöredék hevert, melyet feltehetően, egész egyszerűen kidobtak. Másképp érthetetlen -a török ostromok veszteségeivel együtt is- a felületek így nagymértékű hiányossága, miközben a kőelemeken kiváló minőségben maradtak meg a freskók. Ezek mindegyike egy-egy műretek. (9. kép)

1.4 A FRESKÓK ÉS A KÁPOLNA BEMUTATÁSÁNAK EDDIGI JELLEGZETESSÉGEI

A királyi palota építészeti bemutatása Gerevich Tibor, a MOB elnöke irányításával, Lux Géza (Lux Kálmán fia) építész tervei szerint készült, és Szent István király halálának 900. Évfordulójára be is kellett fejeződnie.⁵ Talán ennek köszönhető, hogy bizonyos rekonstrukciós folyamatok befejezetlenek maradtak, és csak a mostani kutatás során lehetett feldolgozni, illetve megvalósítani azokat.

Első látásra egyértelműnek tűnik, hogy melyek az eredetileg is álló falak és mekkora rész a kiegészítés, hiszen Luxék az új részt keskeny, -dirrekt erre a célra gyártott- téglából készítették. A téglavörös-sárga erős színe határozottan válik el a szürke, Szamárhelyi kváderkőtől, mely az egész együttes építőanyaga. A közelben bányászott, viszonylag könnyen faragható kő, vakolás nélkül nem túl jól bírja az időjárási viszontagságokat, amely a mai napig folyamatos problémát okoz, például a kápolna homlokzatán. Világosan látszik ugyanakkor, egy, a munkálatok alatt készült fotón, hogy Luxék a helyszínen talált, de nem in situ kváderekkel is kiegészítették a falakat, és ez, nemcsak a festett kövek beillesztésére terjedt ki. (10. kép) Megfigyeléseink, méréseink a restaurálási munkák, illetve a rekonstrukciós terv készítése alatt is ezt igazolták. A fizikai munkák mellett állandó kutatást végeztem, részben az újabb és újabb megoldást követelő kérdések megfejtésére, részben pedig a Luxék által elvégzett munka megismerésére.⁶

Kérdés, hogy miért is kezdtek Luxék az ásatás után rögtön egy ilyen jelentős rekonstrukcióba. Milyen szellemi indíttatás valósult meg a fizikai építésben? A rekonstrukció, elsősorban a látogató, szemlélő felé kommunikál: milyen térben jár, mit is lát. A szellemi kiegészítés, fizikai megvalósulása "újraéleszt" egy épületet, ezáltal egy történelmi kort és annak szellemiségét. A Magyar Királyi kápolna megtalálása, annyira váratlan és nagyszerű lelet volt, hogy Gerevichnek sikerült rá komoly összeget szerezni a Magyar kormánytól. Ráadásul a történelmi pillanat sem lehetett volna kedvezőbb. A munkálatokat 300 ezer pengővel finanszírozták, ami az akkori Hadügyminisztérium költségvetésének majdnem 10 % át tette ki ! 1936-tól évente 100 ezer pengőt folyósítottak, és ez igen nagy lendületet adott a munkáknak. (11. kép) Ennek egyetlen feltétele volt: 1938. augusztus 15.-re, a Szent István-évfordulóra el kell készülniük. Az ásatási és helyreállítási munkák helyszínére 1937-ben III. Viktor Emánuel

⁵ LUX G.: Az esztergomi ásatások építészeti feladatai, *Építészet*, 1942. II.3, pp.77-83.

⁶ GEREVICH T.: *Magyarország románkori emlékei*, Budapest, 1938, pp.75-98.; VUKOV K.: *A középkori esztergomi palota épületei*. Budapest, 2004; PROKOPP-VUKOV-WIERDL: *A feltárástól az újjászületésig: Az esztergomi királyi várkápolna története*. Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014.

olasz király is ellátogatott feleségével (12. kép). Gerevich szemléletével teljesen kompatibilis volt Pelliciolé, az első "igazi" falképrestaurátoré, akinek elvei szerint a konzerválást a "restaurátori fantázia" elé kell helyezni.⁷

Gerevich aki "háttérépítményt" szolgáltatott a falképeknek és töredékeknek, azonban túlságosan is a megkülönböztetés elve vezérelte, amelynek fizikai megvalósulása erős szín és formai kontrasztokat jelentett. Mai szemmel durvának éreztük a vörös-sárga "cicás" téglakontrasztját a szürke kváderekhez képest, melyek nem is a kápolna eredeti viszonyait tükrözték, hiszen a kváderek mindig festettek voltak. Ugyanígy, az építészeti tagozatok elválasztása is túlságosan merevre sikerült: némely "helyettesítő" oszlopfő bizarr feszségével és "kockaságával" kíván az eredeti darabok mellett "elválasztódnival". Túlságosan mesterkélten elválasztást alkalmaztak az építészeti tagozaton belüli eredeti-nem eredeti részek kiemelésére is. Az akkori koncepció szerint az eredeti töredékek például az oszlopfőzeteken, vagy a bordákon plasztikai elválasztó "rásegítést" kaptak, azaz mély árokkal különítették el az eredeti darabokat. (13. kép) Ez, látszólag segített volna az eredeti és a nem-eredeti elválasztásában, azonban a 70 év alatt ráhordott anyagok, és a már említett földes-szürkés kosz-tónus miatt, szinte lehetetlen volt egymástól megkülönböztetni őket. Ráadásul ez a vizuális hatás, a mesterségesen kívül, nagyon "elavultnak" tűnt a miliméteresen részletező, kínosan eredetiségfeltáró modern grafikai elemeket felhasználó mostani freskó-bemutató mellett. (14. kép)

A fragmentumok szélezésére Pelliciolé cementet használt, melynek stílusa a mai napig megtalálható Herculanumban, de munkáim alatt találkoztam vele a Római Forum Romanumon is, a XL Mártírok Oratóriumának freskóin. Durva, szürke keretezése, nemcsak "ólomszerűen" lehúzza a fragmentumok látványát, de anyaga határozottan káros is. A szélezések mellett a falkép eredeti anyaga lisztszerűvé válik, folyamatosan pusztul.

Ugyanezt a "testi-szellemi" avittságot sugározta a kápolna 2000-ben. Tisztításaink, feltárásaink, a most folyó munkánk alatt, lépésről lépésre szabadult fel.⁸ Nemcsak káros anyagaitól, rákos zárványaitól vált meg, de "új erőre kapott" vizuálisan is.⁹

⁷ WIERDL ZS.: *Gli affreschi rinascimentali di Esztergom. Dai restauri di Mauro Pellicoli agli interventi attuali*, Arte Lombarda-Rivista di storia dell'arte 139.(3), Milano, 2003, pp.177-184.

⁸ WIERDL ZS.: *A bordák szépsége*, Építész, Budapest, 2014 (4), pp. 10-11

⁹ WIERDL ZS.: *III. Béla király esztergomi kápolnájának restaurálása*. In Prokopp - Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig. Az esztergomi királyi várkápolna története*. Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014, pp.105-115.

A FESTETT TÖREDÉKEK ROMLÁSA ÉS RESTAURÁLÁSA

2.1 340 ÉVIG A FÖLD ALATT

De min is estek át a most folyó, 14 éves restaurálás alatt ezek a festett darabok, és miért? Milyen beavatkozások érték a kápolnát a megtalálása óta? Miért volt szükség a mostani restaurálásra, és miért tartott ilyen hosszú ideig? Miből áll, és miért ilyen aprólékos ez a munka? Miért döntöttünk úgy, hogy ezeket a gyönyörű freskós darabokat restaurálás után visszaültetjük a falakba, ezzel befejezván egy 80 évvel ezelőtt megkezdett rekonstrukciós munkát? Miért vesztették el élénk színüket az eredeti freskók, és hogyhogy most ismét ragyogó színekben pompázhatnak?

Először is nem szabad elfelejteni, hogy az összes töredékünk, a szóban forgó festményekkel és az egész kápolnával együtt, a vár egyéb helyiségeihez hasonlóan, több mint 340 évig a föld alatt volt. Az ez idő alatt a képekbe mélyen beszívódott sárgásbarna földet, csak a mostani restaurálás alatt vontuk ki. Ez az egyik oka, hogy a festmények visszanyerték eredeti derűs, élénk színvilágukat, az eddig látható fátyolos, barnás tónus helyett. Ha most belépünk, a legnagyobb meglepetés talán éppen a kápolna részleteinek e színpompás megjelenése.

A freskókat és a faragott töredékeket az 1934–1938-as ásatások után több ízben konzerválták és restaurálták az 1950-es, illetve az 1970-es években, nem mindig a legnagyobb sikerrel. Többszörösen fedték az eredeti rétegeket, mára már károssá vált anyagokat használtak, amelyektől – a jóindulat ellenére – a falképek, festett részletek, folyamatos pusztulásnak indultak, beszürkültek.¹⁰

2.2 MAURO PELLICOLI

A falképek első restaurálására, rögtön a feltárás után, 1935–1937-ben Gerevich Tibor, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke az olasz Mauro Pelliciolit,¹¹a milánói Brera-képtár kiváló restaurátorát kérte föl (15. kép).¹²

Pellicoli felügyelete alatt feltehetően Dex Ferenc dolgozott a legtöbbet manuálisan a helyszínen, bár Pellicoli magával hozta segítségül tanítványát, Pigazzinit is, akivel 1935 októberében kezdték meg a munkát. Tulajdonképpen

¹⁰ WIERDL ZS.: *Az esztergomi királyi kápolna és palota freskóinak restaurálása*, Műemlékvédelem, 46.4,2002,pp.209-216

¹¹ MAB Irattár, 81/35 sz. Levél, a Lombard Műemlékhivatal igazgatójának

¹² BÉRCI L.: *1935. A kép- és művészeti restaurálások megkezdése*, Kézirat, Budapest, 1995, pp.3-4

innen számítjuk a magyar falkép-restaurálást, hiszen Pellicoli hozta be és tanította meg a helyszínen dolgozóknak az olasz restaurálás módszerét, anyagait és nem utolsósorban elméletét.

Filozófiájának alapja, hogy figyelembe véve a műalkotás történetét, nem egészítenek ki mindent, vagyis a retusok a töredék határait nem lépik át, azon belül maradnak.¹³

Pellicoli érdeklődését a korabeli dokumentumok szerint elsősorban annak a reménye foglalkoztatta, hogy a kiásott romok között végre megtalálhatják Masolino festményeit. Az akkor világhírű restaurátor, mivel Itálián kívül sehol sem található olasz reneszánsz freskó, egyedülállónak és rendkívülinek nevezte a felfedezést. *„Óriási szerencse – írta –, hogy a föld mindezidáig elrejtette őket, így senki sem nyúlhatott hozzájuk, nem festhette át őket, amint az hasonló kortársaikkal történt.”*

Sajnos, az elmúlt hetven év jócskán pótolta ezeket a „hiányosságokat”, így mi már nem érezhettük magunkat ilyen szerencsésnek. (16. Kép)¹⁴

2.3 1968-1970

A különféle ázások és szerkezeti problémák miatt állandó veszélynek kitett freskókat az első restaurálást követően több ízben restaurálták a II. Világháború után, amely a freskók helyzetét, sajnos csak súlyosbította. A feltárástól (1934–1938) egészen az 1970-ig terjedő beavatkozások „kórképe” kisebb-nagyobb késésekkel, de nagyjából megfelel az európai általános restaurálástörténeti periódusoknak. A század eleji cementes, majd az 1960-as és 1970-es évek műanyagos kezeléseinek egymásra rétegződése tipikusnak mondható. 1952-ben Bartha László festőművész tömítette és átfestette az addig megőrzött XVI. századi bekarcolásokat, valamint teljes háttérrészeket festett át. A festmények további romlásnak indultak, beázások, penészgombák súlyosbították a helyzetet, és végül kisebb állagmegóvási munkák után 1968–1970 között Illés János vezetésével történt egy átfogóbb restaurálás, amely szinte minden felületet érintett. Bartha átfestéseit leszedték, és a bekarcolásokat is láthatóvá tették, de ugyanakkor olyan részeket tömítettek ki, és dolgoztak át, amelyeket Pellicoliék még megkíméltek. A kényszerű tisztítások során teljes háttér-felületek sérültek.¹⁵A mostani, (2002-től folyó) tisztítás alatt derült ki, milyen nagy felületeket egészítettek ki műanyagos – mára kőkeménnyé

¹³ BÉRCI L.: *Áttekintés*, Kézirat, Budapest, 1995, pp.12-13

¹⁴ WIERDL ZS.: *III. Béla király esztergomi kápolnájának restaurálása*. In Prokopp - Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig. Az esztergomi királyi várkápolna története*. Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014, pp.65-128.

¹⁵ BÉRCI L.: *A palotakápolna sorsa 1945-1994 között*, Kézirat, Budapest, 1995, pp.9-10

szilárdult – anyaggal (17. kép). Ilyen például, az északi oroszlanos töredék feneke, amely ügyetlen kvalitásában eltorzította az eredeti festményt. Ezeket a hamis részeket, hosszú éveken át, több órás puhításos eljárással távolítottuk el mindenhonnan (18. képsorozat). Az összes falképet és festett követ bevonták paraloiddal. Ez a kezelés, visszahozta ugyan valamennyire a színeket, de a freskótól idegen, csillogó, műanyag lakk leszígetelte az eredeti festett felületeket, amelyek alatta, így folyamatos pusztulásnak indultak.

A felújítások alatt nem kímélték az építészeti elemeket sem. Szürkés, meghatározhatatlan színű anyaggal ebben az időben kenték át az összes oszlopot és az oszlopfők kiegészített részeit, amelytől szinte lehetetlen volt megállapítani, melyik az eredeti és melyik a nem eredeti darab (19. kép). Még a néhány évvel ezelőtt a helyszínen járt szakemberek sem tudták megkülönböztetni a középkori részeket a Lux-féle kiegészítésektől.

Mindent “összedolgoztak”: a bordák szelvényeit, az architektonikus festés elemeit, a rózsablak töredékes festését, sőt, néha még a falon lévő önálló fragmentumokat is összekötötték – teljes logikát mellőzve- cementes-műanyag vakolatszigetekkel, már-már szórakoztató formában.

2.4 2000

A 2000- es állapot már nemigen hasonlított az 1938-ashoz sem. Egyes területeken a már meglazult freskók teljesen elváltak a faltól. Bizonyos felületeknél a vakolat és a kő között ujjnyi vastagságú rések tátongtak, jelezve a katasztrófális állapotot. Az eddigi, több évtizedes restaurálások olyan károkat is okoztak a megmentési kísérletek mellett, amelyeket csak a mostani, 2001-ben megkezdett restaurálás tudott helyrehozni. Minél inkább haladtunk előre a munkánkban, annál egyértelműbbé vált, hogy sokkal rémisztőbb a helyzet mint amilyennek elsőre látszott. Ráadásul vizuálisan is bántó, elváltozott retusok, tömitések, szélezések, kiegészítések; átkent tagozatok tördelték fel az amúgy is recsegő felületű teret.

Számomra egyértelművé vált: ahogy nem kezelhetem a legkisebb töredéket sem, függetlenül egymástól, nem kezelhetem függetlenül attól sem, hogy hová tartoznak, milyen oszlopfő vagy borda az “összekötőjük”, befoglalójuk. Ahogy foglalkoznom kell a befoglaló tagozatokkal, ugyanígy nem kezelhetem külön a freskótöredékeket sem, háttérüktől függetlenül. A bordák nem önálló elemek, ahogy a töredékek sem, muszáj hogy újra megtalálják kapcsolatukat az őket “hordozó” térrel, és újra egységet alkothassanak vele.

Ehhez azonban komoly ismeretszerzésre volt szükségem.

KUTATÁSAIM MÓDSZERTANA

3.1 AZ EDDIGI KUTATÁSOK

A pusztulási folyamatokat, úgy általában nem igen vizsgálták. Sokáig a pédaszerűnek hitt restaurálások után, úgy vélték megszűntek az okok ami miatt a freskók veszélyben lennének. Mivel a kápolna zárt térben van, a javítgatások inkább az esztétikára szorítkoztak, senki nem foglalkozott az anyagok károsító hatásával, sőt az idő folyamán csak egymásra hordtak fel mindent, mindig meghagyva az előző beavatkozások rétegét.

Különösebben a környezeti tényezőket sem vette senki figyelembe, pedig múzeumi körülmények mellett ez elvárható lett volna. Senki nem mérte a párákat, vagy a változó hőfokot, nem számoltak az eső vagy a szárazság egyenes hatásával, mely nemcsak a kültérre korlátozódott. Valamilyen "kósza" kísérlet volt a 90-es években, az akkori műemlékvédelem részéről, hogy bevizsgálják az anyagokat, de végül, a mintavételeken kívül, semmi sem történt.

3.2 A FRESKÓK ÉS FESTETT TÖREDÉKEK VIZSGÁLATAINAK MÓDSZEREI

A falkép-restaurátor számára a technikai sajátosságok ismerete és elsajátítása legalább olyan fontos, mint a stílusok megkülönböztetése a művészet-vagy építészettörténésznek. Egyik a másikkal ráadásul szorosan összefügghet, és fontos következtetéseket lehet belőlük levonni. Ahogy a művésztörténész, a restaurátor is, az alkotó művész keze nyomára, tehetségére, szándékára kíváncsi, nem pedig az évszázadok óta ráarakódott mindenféle rétegre, ügyesebb, ügyetlenebb kísérletezők javítgatásaira. E későbbi rétegek eltávolítása nemcsak esztétikai, hanem erkölcsi kérdés is, hiszen az egymásra hordott, agyonrestaurált felületek alatt az eredeti „megfullad”, folyamatosan pusztul. (20. kép).

Az eredetit azonban meg kell ismerni.

A mai modern restaurálás elképzelhetetlen a különféle szakterületek, tudományágak együttműködése nélkül. Az esztergomi falképek esetében többfajta kutatásra, vizsgálatra volt szükség, hogy megértsük a bonyolult, egymásra különböző időszakokban felhordott – a középkortól a reneszánszig keletkezett – festészeti és a modern restaurálási rétegek állapotát és milyenségét. A tisztítás alatt összesen 15 különféle tömítőanyaggal talákoztunk. Először ezeket az egymásra halmozott rétegeket kellett elkülöníteni. Ebben

segítettek a területükön legkiválóbb holland, illetve svájci szakemberek többszintű fizikai és kémiai vizsgálatai. E kutatók munkájára itt különösen nagy szükség volt, hiszen az esztergomi falképek megmentése igen bonyolult feladat.

Például az Az 1180 körül keltezett oroszlanos töredék, bár ránézésre a legjobb állapotúnak tűnt az összes közül, több helyen is elvált a hordozó kváderkő falfelülettől, amely csak a restaurálás folyamán derült ki. Ez a beltérben is komoly rongálásokat okozó 1936-os cementszélezés leszedésekor jól látható volt. Csak a vakolat kiváló minőségének és tartásának köszönhető, hogy az oroszlan nem hullott le több helyen a falról. Ezeket a Pellicoli-féle cementszélezéseket, amelyek végigkísérték a kápolna összes töredékét, folyamatos konzerválás mellett, mikrovésőkkel kellett eltávolítani. Ráadásul ezekre a cementekre a következő restaurálások alkalmával csak ráhordták az általában műanyag alapú tömítéseket, kiegészítéseket, anélkül, hogy az alatta lévőket kiszedték, vagy akár csak kijavították volna. Az eredeti oroszlan szinte fulladozott a mindenféle utólagos réteg alatt.¹⁶

3.2.1 SZÁMÍTÓGÉPES FOTOTECHNIKAI RÉTEGVIZSGÁLAT, ANALÍZISEK

Ezeket a szemmel sokszor nem látható beavatkozásokat hivatott felderíteni az az elektronikus rétegvizsgálati módszer, amelyet egy holland kutatócsoport fejlesztett ki, és eddig elsősorban múzeumi tábla-, illetve vászonképeken, például Rembrandt-festményeken használtak kitűnő eredménnyel.

A holland kollégákkal ezt a vizsgálatot a világon először Esztergomban alkalmaztuk falképeken, 2001-ben.¹⁷

Eddig ismeretlen részletességgel tudtuk az alsóbb, piszok-, konzerválószer-, lakk- és festékréteg által takart felületet feltárni, az előző beavatkozásokat meghatározni. A számítógépes vizsgálat fő célja az eredeti felületek biztonságos elkülönítése volt. Remekül kirajzolódtak például az életfán és az oroszlan hátsó részén észlelt sötét foltokban az utólagos kiegészítések, a trecento réteg felhordásakor kalapáccsal ütött pikkelések sebei (21. kép).

A felvételek több hullámhosszon készültek, de a legtöbb információt az infra tartomány középső tartományában kaptuk.

¹⁶ WIERDL ZS.: *Az esztergomi Oroszlan freskó-töredék restaurálása*, ÖRÖKSÉG, XII.2, 2008, pp. 13.-14.

¹⁷ ALBERSEN.H.: *Technical examination of the royal chapel of Esztergom, and the „Virtú”, Studiolo, Results*. Tudományos dokumentáció, Kézirat, STUDIOLO, Antwerpen-Budapest, 2001-2002

A lausanne-i egyetemi laboratóriumban végzett teljes körű vizsgálatnak része volt az oroszlán rétegeinek elemzése, és összehasonlítása is, más, a freskóegyütteshez tartozó helyiségek rétegeivel (22. kép). Innen tudjuk, hogy az oroszlanos dekoráció végigvonult a kápolna apszisán kívül a Fehér toronyba vezető folyosón is, ahol a reneszánsz réteg alatt, viszonylag magasan, a boltozat indításánál is megtalálható volt ugyanez a vörös festés egészen a királyi lakosztályig. A keresztmetszet vizsgálatokon összetéveszthetetlenül figyelhető meg az oroszlán testének festéstechnikája: először a növényi eredetű fekete **alá**festése a figura **alá**, majd ennek modulálása sárga okkerrel. Az oroszlán így megformált, rafinált aranyos-zöldes-barna alakja a sematikus korongban is plasztikus hatású (23. kép). Ezt az erős, rendkívül kolorisztikus hatást összesen 4 színnel: a fehér, az ok- kervörös, az okkersárga és a venyigefekete variálásával érték el, amelyek közül a fehér maga a mézsalap. Mindezt rétegvizsgálataink egyértelműen bizonyítják.¹⁸

Kutatásaink során hat különböző réteget tudtunk elkülöníteni. Az eddigi hiedelemmel szemben ezek közül nem az első réteg az oroszlanos. A kváderköveken, illetve az oszlopfaragványok rejtett zugaiban ezt megelőzően egy sárga, illetve vörös okkeres festés figyelhető meg, vékony meszes rétegen, nem vakolaton. A kettő közötti időkülönbséget, sajnos, szinte lehetetlen megállapítani mai tudásunk szerint, csak feltételezhetjük, hogy eltelhetett 5 vagy 10 év, de akár 30 is, amíg az oroszlanos dekoráció rákerült.

Analízisekre azért van szükség, mert egyetlen, szabad szemmel nem látható szemcséből is rétegek meglétéről és milyenségéről kaphatunk bizonyítékot. Nagyon fontos ez a kormeghatározásban, illetve az egyes felületek hovatarozásának megállapításában, vagy – amint láttuk – egy teljes koncepció feltérképezésében.

A rekonstrukciós terv elkészítésekor döntő bizonyítékokat találtunk, a behelyezendő – eddig önálló művekként kezelt- freskós kváderekre, vagy festett darabok helyére. Analíziseink nem voltak hiába valók. Például, az apszis első ttraktusában, az oroszlán töredék fölé helyezett remekmű, apostolos kő, trecento rétege alatti vörös vakolatrétegre, amely az oroszlán festéssel volt azonosítható az analízisek alapján. Ez bizonyította azt is, hogy a kettős korongok a felsőbb régiókban is megtalálhatóak voltak a Chartre-i analógiával azonos módon. (24. kép) Vagyis, egy négyzetcentiméteres töredékecske is befolyásolhatja a kápolna apszisáról alkotott képet, akár teljes kifestésekre lehet bizonyíték.

¹⁸ BRUTHUS A.-PANCELLA R. : *Analisi di frammenti pittorici, museo del Castello, Esztergom, Ungheria.* . Tudományos dokumentáció, Kézirat, MAIP, STUDIOLO, Montreux, 2001, 2002, 2006, 2012, 2013, 2016

3.3 A VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGZÉSE, KÖVETKEZTETÉSEK

Bár, a rendkívül fontos helyszín miatt, a legmodernebb technikai vizsgálatokat végeztük, sok hasznos és kiváló eredménnyel, felfedezéssel, elmondható, hogy a műszaki kutatási eljárások és szabványok önmagukban-elsősorban az anyagokra vonatkozóan-, nem mindig adaptálhatók a restaurálási kutatásban. A konkrét vizsgálatok, analízisek eredményei nem tudnak független rendszerben létezni, de rendkívül fontos, hogy elvégezzük őket. Ha az anyagokra korlátozzuk megfigyeléseinket, több tényező is befolyásolja a valós eljárások használhatóságát. A restaurátori adatokat nem lehet kizárólag laboratóriumi eredmények alapján értékelni. Sokszor, a mai modern anyagok melyeket tartósnak és időtállóknak vélünk, nem tudnak az évszázados, vagy akár évezredes szempontoknak megfelelni, és nagyobb károkat okoznak, ebben a bonyolult rendszerben, mint amit el tudunk képzelni.

Személyes, általános tapasztalatom, hogy az eredeti anyagokhoz hasonló (ebben az esetben meszes alapú) tud a legmegfelelőbbben működni. Az építőiparban elfogadott keményebb, tartósabb cementes anyagok egyértelműen károsak, nem lassítják, hanem kifejezetten felgyorsítják a pusztulás folyamatát. Nincs fontosabb az "eredeti" megismerésénél, technikájánál, anyagainál, hogy utána a hozzá hasonlatosat, legmegfelelőbbet tudjuk alkalmazni.¹⁹

Minden mű más és más, nincs azonos, csak "hasonlatos", úgy ahogy mi emberek is önálló egyedek vagyunk, a kezünk közül kikerülő művek is mások és mások, mind különböznek egymástól valamiben.

Ezért, az emberi tényező és ismeret az alapköve a restaurátori kutatásnak. A tapasztalat, az esetek különféleségének megértése, a komplex gondolkodás tud a leghatásosabban érvényesülni.

¹⁹ WIERDL ZS.: *New materials and safeguarding of cultural heritage, Studiolo*, In: DRDÁCKÝ Miloš (szerk.) Applied research of conservation materials, ARCCHIP: Ariadne - 10. Konferencia helye, ideje: Prága, Csehország, Cseh Tudományos Akadémia, 2002.04.22-2002.04.28. [s. 1.] - Nemzetközi: Paper w10. 6 p.

AZ EREDETI MEGISMERÉSE ÉS BEMUTATÁSA MINT CÉL

4.1 A "SZENT" EREDETI

A restaurátor és a mű kapcsolata, az orvos és a beteg kapcsolatához hasonlítható. Ahogy az orvos számára a beteg, az élet védelme szent és sérthetetlen, úgy a restaurátornak a mű, az alkotás védelme az. Mindez rengeteg időt és odafigyelést igényel, hiszen centiméterről centiméterre kell haladni ahhoz, hogy minden felület „visszaízesüljön” az őt hordozó kőhöz. El kell távolítani minden nem hozzá tartozó, később ráhordott anyagot, szakszerűtlen átfestést és bevonatot. Ennek a tisztításnak köszönhető a ma látható színvilágváltozás, a darabok „újraéledése” (25. képsorozat). Feladatunk leginkább a művek megmentése az utókor számára. Ehhez természettudományos ismeretekre, valamint a megmentendő mű készítési technikájának és anyagainak pontos feltérképezésére van szükség. A restaurálási folyamatok terve ez alapján születik meg, ehhez alkalmazkodik.

Az eredetinek megfelelő anyagokat kell hogy használjon, ezért a munka egységes szemlélete kiemelkedően fontos egy ilyen falképegyüttesnél. A feladat bonyolultsága megkívánja a folyamatos felkészültséget. A kutatás emiatt végigkíséri az egész restaurálást, újabb és újabb kérdésekre igyekszik választ adni.²⁰

Ugyanakkor, bármennyire is izgalmasak a művészettörténeti eredmények, semmilyen módon nem hatnak vissza a restaurálás fizikai folyamataira. A restaurátor nem fog másképpen retusálni egy Giottót, mint egy ismeretlen mester művét. Ha hű akar maradni az eredeti műhöz, nem festeget bele, vagy egészíti ki annak stílusában. Ezt nagyon fontos hangsúlyozni, hiszen sok félreértésre és szó szerint a mű félreértékelésére, félremagyarázására ad okot, ha a retus nem kizárólag technikai. A falképek értékelésénél eddig Esztergomban is, az egyik legnagyobb problémát a többszörös átfestés, átdolgozás okozta. A művészettörténész -aki esetleg mit sem sejt erről – teljesen másképpen látja stílusát. Azt elemzi, - arról ír esetleg tanulmányokat- ami valójában nem is a mester kezétől származik, hanem egy másodlagos “átfestőtől”, aki egy későbbi időpontban “javítgatta” –vagy éppen kiegészítette- a művet. Olyan következtetéseket von le, akár atribúciókat határoz meg, ami nem felel meg a valóságnak.

²⁰ WIERDL ZS.: III. Béla király esztergomi kápolnájának restaurálása. In Prokopp - Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig. Az esztergomi királyi várkapolna története.* Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014, pp.65-128.

4.2 KIEGÉSZÍTÉSEK VAGY NEM

Az 1960–1970-es években (de egyes országokban még ma is találkozunk vele) előszeretettel végzett nagyméretű kiegészítések eszméjét a mai restaurálás és kutatás semmilyen módon sem tartja magáénak. Ellenben, a piciny felületi retusok a kép egyenetlenségén belül teljesen elfogadottak, és természetesen reverzibilisek, azaz visszafordíthatóak. Ez azt jelenti, hogy ezeket a felületeket, mindig meg lehet különböztetni az eredeti rétegtől, a környezetétől, és olyan anyaggal készülnek, hogy bármikor el is lehet őket távolítani. (26. kép)

Ha közelről alkalmunk van megnézni a legépebb oroszlandarabunkat, észrevehetjük, hogy a kitömített pikkeléseken, – amelyeket a következő réteg felhordásakor ütöttek kalapáccsal a felületbe – piciny pontokból összeálló kiegészítések, retusok vannak. Mindezek csak a töredéken belüli apró hiányokat pótolják az esztétikai összhang érdekében, hiszen a fehér foltok zavarják a festmény élvezetét és megértését. Ez a pontozásos, raszteres retus, bár teljesen megkülönböztethető az eredeti felülettől, messziről mégis egységes képet mutat, segít a kompozíció megértésében, élvezetében. Nélkülük, a felület –ebben az esetben például az oroszlán- tele lenne fehér, zavaró foltokkal, melyek élvezhetetlenné, zavarossá tennék a művet. (27. kép)

Nem minden esetben van szükség retusra, de tévesen, -a művészettörténészek egy része- összekeverik a retus és az átfestés fogalmát, ami hatalmas félreértésekre adhat okot. A retus szigorúan a tömítés felületén marad, arra korlátozódik, vagyis semmilyen módon nem befolyásolja az eredetiség fogalmát. Az "átfestés" azonban rámegy az eredeti felületre is, átértékeli, "kitalálja" azt, a fantáziája szerint, és hamisan takarja el – akár évszázadokra- a néző, sokszor a szakember előtt is. Az eredetiség feltárása rendkívül fontos, az átfestett rétegek alól is, hiszen, a pici eredeti mikro részletek, négyzetmétereket, falakat befolyásoló válaszokat rejtenek, egy egész tér kialakítására lehetnek hatással, egész korszakok gondolkodásmódját fejthetjük meg belőlük. Tehát érdemes őket megkeresni, felfedezni, oda figyelni rájuk: útmutatóul szolgálnak egy egy borda, oszlop, jelenet megértéséhez, helyük meghatározásához, esetleges rekonstrukciós törekvéseinkhez, térbe való behelyezésükhez, a tér kialakításához.

A BEMUTATÓ TÉR

5.1 FELÜLETEK ÉS FORMÁK TERMÉSZETES ANYAGOKKAL

Az eredeti kikövetelte a magáét: beavatkozásunk továbbkúszott az építészeti elemekre, melyek tele voltak felesleges kiegészítésekkel, átkenésekkel. Ezek eltávolítása nemcsak vizuálisan volt indokolt, de a cementes együttes, anyagában is igazi veszélyeket jelentett az eredeti darabokra nézve. (26 kép)

A bordák közötti durva, cementes összeillesztő fugákat, -amelyek legtöbbször az eredeti részeket is fedték, összekenték azok felületét-, kivéstük, és az eredeti anyaghoz hasonló, természetes keverékkel pótoltuk. Ezáltal a bordák vizuálisan is visszakapták folyamatosságukat, a kápolna mennyezete fellélegzett, szinte "kisímúlt". A bordák nem töredezett "kiegészítőként" "lógtak" kényszeredetten a boltozaton, hanem kifeszültek, ismét elhitették magukról, hogy igazi építészet-szerkezeti szerepük van. (28. kép)

A látványon kívül, a természetes anyagú kiegészítések a kövek szerkezeti stabilitását is növelik. Eltávolítottuk az összes cement- és műanyagos tömítést, továbbá az átkenéseket is. Ezután pakolásos módszerrel tisztítottunk, amely kivonta a beivódott műanyagokat és az ásatás előtti időkből származó földet.

A bordákon és az apszis fülkéiben található töredékek mindegyikét – a cementes anyagok eltávolítása után- finom meszes anyaggal, vékony ecsettel széleztük. Így nemcsak a festékrétegeket fogtuk meg, de világosan elkülöníthetővé váltak a festési periódusok is egymástól.

A sokszor vasbeton alapú kettős oszlopfejezetek és oszlopok felületeit carrarai márványporos keverékkel vontuk be, így a beépített eredeti darabok közelségét nem bántották, és egységes képet adtak az eddigi betonos, erősen foltos látvány helyett.

A tagozatok kezdtek egységgé válni, melyekben az eredeti töredékek, mint gyöngyszemek mutatták meg milyenek voltak valamikor.

Mégis, hiányzott még valami: a sárgás-vörös téгла igazságtalanul nyomta agyon a "felfrissült" tagozatokat, uralkodása teljesen logikátlanná vált, az eredeti színeiben pompázó töredékek mellett.

5.2 A KÖZÉPKOR MODERNSÉGE ÉS A TÉGLAKEZELÉS

Az eredeti és a nem eredeti fragmentumok bemutatására egységes vizuális tervet alkalmaztunk, melyet maga a gyönyörű, tisztítás után mellbevágóan szép és raffinált színvilágú együttes követelt ki magának. (29.kép)

Egyértelművé vált az is hogy a kiegészítésként alkalmazott vöröses-sárga “tégla-háttér” nem alkalmas többé e fantasztikus darabok bemutatására, több okból is. A szinte (nincs rá jobb szó) “cicás”, sárgászörös “agyoncsapja” a bordák szinte teljesen azonos színvilágú sárga vörös csíkos alaphangját, amellyel pont a boltozathoz csatlakoznak. Másrészt, az előtörő eredeti darabok színvonalához képest, ez a háttér elavult, túlságosan “uralkodó” miközben egyértelműen alárendelt szerepet kellene hogy játszon.

Végző elhatározást a “pizzeria” jelző elhangzása hozta, Giuseppe Basile barátom, a római Restaurátor Intézet volt igazgatója szájából, igen találóan. Valójában, már 10 éve érlelődött bennem a gondolat a tér egységesítésére, de ez, meghozta a végleges, fizikai döntést is.

Hazugság lenne azt állítani, hogy könnyű volt. Évekig kísérleteztem mindenféle variációkkal, a boltozat restaurálása közben, mire megszületett a végleges anyag és kezelési mód.

A téгла kezelése nem festéssel, hanem úgynevezett “scialbatura”-val történt, sienai márványpor és mész keverékével. A felület így meghozta a kívánt eredményt: természetes kőszínnel és felülettel “hátranyomta” az uralkodó téglasorokat, megtartva annak formáit, ami ilyen módon utal azért a kiegészítés mivoltjára. Az eredmény hihetetlen volt, az eredeti darabok “életre keltek” utat törtek maguknak, a vizualitás káprázatos mezején. Megköszönték ezzel, a több évi, szinte láthatatlan, miliméterről miliméterre haladó törődést, olyan meglepetést okozva, melyet mi is csak az állvány lebontásakor tudtunk igazán felfedezni, “egyben látni”. (30-32. kép)

Hirtelen minden egységes teret alkotott, térbe helyeződött.

5.3 A BEMUTATÓ TÉR MINT FUNKCIÓ LÉTREHOZÁSA

Ezzel a kezeléssel, egy régi technika újszerű "bevetésével" végre előtérbe kerültek az eredeti darabok, hihetetlen modern formákban és színekben. Közelről egészen döbbenetes erővel, messziről élénken elválva az őt befoglaló "vizuális háttértől", a kezelt téglafelülettől. Az eredeti darabok, - például bordaszelvények- egyértelmű, szinte grafikusán megjelenő szélezéssel jelzik határukat, az őket befoglaló rekonstruált részeketől. Ugyanígy könnyen megállapíthatjuk akár alulról is, hogy melyik réteg hová tartozik: az 1180 körüli francia "oroszlánoshoz" vagy a kápolnában nagyrészt uralkodó itáliai "trecentohoz".

Ezzel a módszerrel, a festett periódusokat is könnyen felismerhetővé lehetett tenni, szinte didaktikusan magyarázva a lenti nézőnek. A több évi közelről- szemlélése a festett daraboknak, a "testközelbeli" intim szemlélet, egycsapásra megváltozott dimenzióba került az állvány lebontásakor. Helyet kapott a tér, amely nemcsak öncélú, de egyben most újonnan felruházott funkcióval bír: bemutató háttéréül szolgál az "újraértékelt" töredékes daraboknak, melyek mint önálló műrecek is "igazi művészeti élményt" nyújtanak. (33. kép)

Nem törekszenek a folyamatosság eszméjére, felvállalják töredékességükben megvalósuló "tökéletlen" szépségüket. A tér "bemutatja" kincseit, értelmezi őket, egyben "állítja ki" ezt a sok, szinte modern, a mai emberhez is közelálló, szinte külön-külön is élvezhető darabot. Felfedezi újra és újra, és felfedezteteti csodálóival.

Ez a tér, elfogadja hiányosságait, nem törekszik a "mindenáron egészre", vagy kiegészíttre.

Ebben az egységben a kiegészített rekonstrukciós felületek is új funkciót kapnak, a fragmentált jelenetekkel valami egészzé formálódva, egy új műalkotássá állnak össze: *a Magyar királyi kápolna- töredékké.*

A FIZIKAI REKONSTRUKCIÓ HATÁSA A SZELLEMI REKONSTRUKCIÓRA

6.1 EGY GONDOLAT BEFEJEZÉSE

Sokszor tettük fel magunknak a kérdést hogy mennyi idő alatt, kik is festhették például e fantasztikusan ízléses, de ugyanakkor egyszerű színvilágú bordákat, építészeti elemeket? Kik lehettek a tervezői? Milyen világ volt akkor? Királyi? Világi? Egyházi? Minden kicsi részletben megbúvik történelmünk. Melyik részlet, vajon melyik szakaszhoz tartozik? A Magyar Királyság híd volt Európa közepén Nyugat és Kelet között, a római keresztény és a bizánci birodalom összekötője, ahogy ezt nemcsak e kápolna építészeti, festett és faragott részletein láthatjuk, de maga a szent koronánk is ennek a kettős birodalmi összekötésnek a tanújele. Koronánk, amelynek motívumai ebben a kápolnában is egyértelműen felfedezhetőek (34. kép).

Most, a restaurált darabok vissza-, illetve behelyezésének izzadságos munkájánál döbrentünk csak rá igazán: micsoda emberfeletti munkát végeztek a kőművesek és kubikusok 1938-ban, habár nevüket senki sem említi. Ugyanúgy, ahogy nincs leírás arról sem, kik festhették ezeket a mellbevágóan szép, a mennyekbe ívelő színekben pompázó bordákat, hányan faragták és illesztették be a köveket, amelyekre később a festések kerültek.²¹ A legtöbb jelét el is takarja a festés, mégis megjelölték, - nemcsak az elszámolás miatt - büszkék voltak rá.

Ezt a fizikai és elméleti rekonstrukciót folytatjuk ma mi is, az egyes darabok letisztításával, megértésével, hogy megtaláljuk a konkrét vagy gondolati töredékek helyét, egy életmű, egy építmény emberi, politikai, időrendi és még sok más koordináta tengelyén. Tisztázni szeretnénk e mozaikdarabok egymáshoz való viszonyát, hogy az elhelyezésük után is szép számmal jelentkező hézagokat, fehér foltokat, különböző analógiák segítségével megkíséreljük fizikailag vagy éppen elméleti síkon eltüntetni.

²¹ VUKOV K. : *A királyi kápolna helye és jelentősége a kor Európai építészetében.* In Prokopp - Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig. Az esztergomi királyi várkápolna története.* Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014, pp. 58-63.

6.2 LEVÁLASZTOTT ÉG-DARABOK, MENNYEZET ÉS ZÁRÓDÁSOK

Sok kéz tartotta azokat a leválasztás és restaurálás után visszahelyezett égtörédekeket is, amelyeket a kápolna hajójának mennyezeti boltívére 2013 novemberében helyeztünk vissza (35. kép).²²

Ezeket a darabokat eredetileg az 1930-as években a lehullott boltozatról leválasztották (nyilvánvalóan lehetetlennek ítélték e hatalmas, téglakon lévő darabok egyben való visszaültetését). Majdnem egyéves restaurálás után, amely során le lett választva a Pellicoli–Dex-féle vászonról, és el lett távolítva a sárgás enyves ragasztó is a felületéről, sikerült a Lux-féle téglaboltozatra a fragmentumokat visszaültetni. Élénk azurit színe és az arany csillagok maradványa alapján képzelhetjük el, milyen lehetett valamikor a kápolna ragyogó, kék égboltja, az elválasztó gyönyörű színes bordaívvel, a kék ég íveit keretező, a bordák mellet futó „sakktáblás” díszítősávval. (36-38. kép)

Világossá vált, hogy az 1930-as években történt helyreállításkor egyes bordaszelvények nem a helyükre kerültek be: a minták néhol elcsúsztak, nem illeszkedtek egymáshoz, vagy felcserélődtek. (39. kép). Több ilyen “hibát” találtunk, de valójában keveset ítéltünk igazán zavarónak, hiszen a beültetési cél, ami mindenképpen indokolt volt több szempontból, továbbá az elképesztő munka amit annak idején végeztek, “felülírta” e hibákat. Ma szinte “bájosnak” ítéljük ezeket az elcsúszásokat, egy tőről fakadnak a középkor mestereinek hibáival, melyek oly kedvessé tudnak tenni felületeket. Semmiképpen sem kijavítandók, így mi is a megtartásuk elfogadása mellett döntöttünk, nem pedig erőszakkal való “összefestésüknek”. Két legyet is ütöttünk ezzel egycsapásra: egyrészt miliméterre hűek maradtunk eredetiség- elvünkhöz, másrészt pedig emléket állítottunk a 30-as évek kőműveseinek ember-közelségének. Luxék nyilvánvaló célja, -melyet a helyszínen Várnai Dezső valósított meg- hogy a lehető legtöbb követ ültessenek be, mégha tévedések árán is, egyértelmű volt. A kövek a szabad ég alatt vagy valamilyen raktárba hányódva tönkremennek, elpusztulnak. Ma, az ő gondolataik befejezésén, megvalósításán kívül, ez a szempont is sokat nyomott a latban. (40. kép)

Az északi és a déli falon, illetve a rózsablak fölötti nyugati záródásban a konzolos festést teljesen átfestették, a bordához hasonlóan összedolgozták őket, és így hamisan adták ki az ívet követő formákat. Rekonstrukciós

²² WIERDL ZS.: III. Béla király esztergomi kápolnájának restaurálása. In Prokopp - Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászülétség. Az esztergomi királyi várkápolna története.* Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014, pp.102-106.

behelyezéseink megvalósításához, az eredeti vonalakat, formákat kellett követnünk, így mindent milliméter pontossággal akartunk megismerni. A kváderköveket összekötő cementen lévő utólagos kiegészítéseket teljesen eltávolítottuk, és ennek eredményeként előtűnt a trecento réteg alatti korábbi, rendkívül színes, virágmintás, valamint az íveket követő eredeti architektonikus dekoráció. A kemény mészpáncélt ezekről eltávolítottuk, így most hihetetlen, csaknem szokatlan színességben pompáznak ezek a részletek. (41.Kép) Vizsgálataink szerint ez a festés az oroszlanos réteg előtt, illetve azzal párhuzamosan készült. A mostani restaurálás eredményeként, az architektonikus festéstörödékek jól elkülöníthetően, eredeti szépségükben jelennek meg az egyes kváderköveken. (42-43. kép)

A rózsablak vörösmárvány bélletéből is kivéstük a sötét cementes betonszerű kiegészítéseket, és az eredetihez hasonló, meszes anyaggal helyettesítettük. Ugyanígy, az összes faragott díszítés körüli betonkiegészítést is kivéstük, mivel ezek mellett az eredeti, faragott színes részletek már pusztulásnak indultak. Az átkenések letisztításával a rózsablak színei is visszanyerték eredeti pompájukat (44. kép). Így Nyugati falunk is "rendelkezésre" állt a tervezett beültetéshez. (45. kép)

6.3 AZ APOSTOL KÖVEK REKONSTRUKCIÓS BEHELYEZÉSÉNEK METODIKÁJA

A fűgák anyaga igen eltérő a kápolna egészében, de mivel a rekonstrukció és a későbbi restaurálás alatt több beavatkozás is történt, ráadásul egymásra rétegződve, nem mindig volt egyértelmű a kváderek behelyezésének időpontja. Vannak területek, ahol - az archiv fotókat is segítségül hívva -, jól látszanak az ásatást követő rekonstrukciókor behelyezett új faragású kváderek. Ilyen például, az északi fogaskapu jobb pillérjének kiegészítése a festett fragmentum fölött. (46. kép) Ekkor még bizonyára működött a Pilisi, Szamárhegyi bánya. Természetesen a kváderek mindenhol vakoltak voltak valamikor. Ezért is volt érthetetlen, az északi rekonstrukciós falba helyezett, első pillantásra tökéletesen logikátlanul árválkodó, három "meztelen" szürke kváderkő, mely kiugrott a vörössárga téglakörnyezetben. Vajon miért rakták ide? Pusztán véletlen lenne? Vagy valamilyen statikai oka volt netán? (47. kép) Erre is a freskós kövek mostani restaurálás alatti "feltárása", az eredeti rétegek összevetése, összeillesztése adta meg a választ. (48. kép)

Közel 200 darab festett töredéket gyűjtöttünk össze az ásatás anyagából, amelyeket folyamatosan restaurálunk. Egy részük még most is közelről megtekinthető a palota márványtermében. Ezekből is kiemelkednek a

XIV. századi (trecento) „apostolos” kváderkövek, amelyeknek mindegyike műretek, és a kápolna két, egymással szemben lévő freskójának része volt valamikor. (49-50. kép) A kápolna freskós köveinek minden darabja különleges művészeti egység része. Rendkívül magas színvonalú festésük miatt táblaképigényességű restaurálásban részesülnek.

A falképnél szokatlan finomságú munka egységessége rendkívül fontos, mivel egyazon mű részei voltak, és a restaurálás után visszahelyeztük őket a rekonstrukciós helyükre. A beivódott föld, valamint az átfestések eltávolítása után a freskós kövek visszanyerték eredeti, friss színvilágukat. A durva és káros cementes felhordásokat finom meszes szélezésre cseréltük. A felületekről eltávolítottuk az összes műanyagos bevonatot és rossz minőségű retust, amelyek a felület pergését okozták. Ehelyett finom, az eredetivel azonos meszes anyagot juttatunk mind az elvált, vakolat alatti, mind a felületi hiányokba. Az apostolköveken, a kisméretű hiányok a felület kontinuitása miatt, akvarellal finom pontozásos retust kaptak. Ezek közelről, világosan elkülöníthetőek. Nem egészítettük ki a figurális alapelemeket, mint a szem vagy a száj, mert ezek az előző restaurálások hibáit hozták volna vissza, és félrevezetőek volnának a stílusértékelésben is (51-54. kép). Az új, elkészült darabok és kutatások eredményeivel, lassan megfogalmazódott a kápolna “rekonstrukciós továbbgondolása”.

A freskós kövek folyamatos restaurálása alatt, a kövek elkészülésével párhuzamosan folytattuk a nagy kváderkövek beültetését, melyek valamikor a kápolna jeleneteit képezték, vagyis a festett falakon megjelenő ábrázolások részei.²³ Ezeket a rekonstrukciós munkákat egy művészettörténeti, építész és restaurálás történeti kutatás előzte meg. E kutatás eredményei alapján készült a több évig tartó rekonstrukció. 2006 -ban már behelyeztünk kisebb – már kész, általunk restaurált- festett töredékeket, a kápolna valamint az oldalkápolna falába, de az igazán jelentős rekonstrukciós behelyezések 2013 és 2015 között valósultak meg.

Az egyedi behelyezések mellett, a kápolna három fő jelenettel gazdagodott a beültetések által:

1. Mennybemenetel
2. Mária megkoronázása
3. Júdás csókja

²³ PROKOPP M.: *Az esztergomi várkápolna ikonográfiai vizsgálata*. Művészettörténeti Értesítő, XXII., 1973 3., pp. 187-198.

A behelyezések történelmi jelentőségűek a kápolna életében, hiszen a valamikori Lux-féle elképzeléseket valósították meg, egészítették ki. A figurális dekorációk eddig soha nem látott egészet alkotnak, most 2017-ben.

A rekonstrukciós tervben felhasználtam a fotogrammetriai rajzokat, de az adatokat az ábrázolások miliméterpontosságú összeillesztése miatt kézi mérésekkel egészítették ki. A kövek egyenként 50-100 kg-osak tehát a beemeléskor nem sok variációra volt lehetőség.

6.4 MENNYBEMENETEL

Az északi falon 2013 szeptemberében kezdtük meg a beültetést három szürke kő üresen jelzett helyén. E három apostolos kő pozícióját és összetartozását méretük és kompozíciós szerkezetük alapján rekonstruáltuk. Miután a három követ próbaképpen összeillesztettük derült ki, hogy egy archív fotó teljesen ugyanezt az összeillesztést ábrázolja. Vagyis, ugyanarra a következtetésre jutottunk. (55-56. kép)

Kiiderült, ezeket már az 1930-as években is pontosan ugyanígy illesztettek össze, de az akkori helyreállításkor – számunkra ismeretlen okból – végül mégsem ültették be az újjáépített falakba, hanem üres szürke kváderkövekkel jelezték feltételezett helyüket. (57-58. kép) Feltehetően az átadás időpontja kényszerítette ki ezt a megoldást, hiszen a modell falon még jól kivehető a beültetési szándék. (59. kép) Hogy mit is gondoltak pontosan, sosem fogjuk már megtudni. Talán, Pellicoli leválsztási – átültetési technikájában- aki amúgy is szívesen alkalmazta ezt- gondolkodtak. Számomra ez a legvalószínűbb, hiszen a beültetett kövek mindegyike centiméterre azonos az őt helyettesítővel. Végül, az új kutatási eredmények és a restaurátori megfigyeléseink alapján készült rekonstrukciós tanulmányt követve, elkezdtek ezeknek a gyönyörű köveknek a beültetését. Az üresen hagyott szürke kváderköveket kivettük, és helyükre az odailő eredeti, figurális festett követ emeltük be. Borzasztóan nehéz és figyelmet követelő feladat volt ez, hiszen a köveink egyrészt már restauráltak voltak, másrészt pedig milliméterre pontos behelyezést követeltek, miközben súlyuk elérte akár a 80 kg-ot is. A mostani munka nemcsak befejezi végre, amit az 1930-as években elkezdtek, de biztosítja a kövek restaurálás utáni jó állapotának megőrzését is (60-61. kép).

6.5 MÁRIA MEGKORONÁZÁSA

Ahogy Prokopp Mária szerint is a felfelé néző, kezüket a szemük elé tartó férfifejek minden valószínűség szerint Jézus mennybemeneteléhez tartoztak, úgy a koronás Krisztus fej részlete és a két karját ábrázoló kő, Mária szemével kétségtelenül Mária mennyei megkoronázásának jelenetéhez tarozott, a Mennybemenetellel szemközti déli falon.²⁴ (62-63. kép)

Négy azonos mintájú draperiás követ találtunk és restauráltunk, melyet már a Déli modell-falon is Mária ruhájaként értelmeztek. (64-65. kép) A jelenethez tartozhatott az a balra tekintő, éneklő, aranyhajú angyalfejes kő is, melynek helyét a fej mögötti, kövön futó architektonikus festés sávjai határoznak meg. Ennek helyét szintén "meztelen" kvéderekkel jelölték, bár már nem olyan pontossággal, mint az északi falon. (66-69. kép)

E jelenet behelyezése, sokkal komplikáltabb volt a Mennybemenetel apostolainál. A kövek rendkívül súlyosak voltak, behelyezésük pedig miliméterre pontosnak kellett lennie. A komoly fizikai munka minden szempontból megterhelő volt. Szerencsére a jelenet egy gyönyörű apostollal is "gyarapodott", mivel a "Mennybemenetel" falába, egyértelműen hibásan lett elképzelve. Az archive fotók tanúsága szerint, Luxék is többször variáltak, sokszor a falak újraképzésével együtt, ami komoly energiával járhatott. (70-71. kép)

Mária, mellén keresztbe tette kezét, úgy ahogy *Maso* freskóján is, az Assisi-i S.Francesco templomban.²⁵ Krisztussal közös trónon ül, erre a koronázási kő kárpítja a bizonyíték, mely gyönyörű színeivel, még 10 méter távolságból is kiténik, s melyről analíziseink alapján tudjuk, hogy egyes részei aranyozottak voltak. (72-73. kép)

6.6 JÚDÁS CSÓKJA

Az idők során, több tisztításon és beavatkozáson ment keresztül a "Júdás csókja" kő, melynek restaurálása hosszú hónapokig tartott. A kő a Balassa múzeum kiállító terében volt elhelyezve sok sok éve. Szerencsére, Horváth István régész, a múzeum volt igazgatója, rendelkezésünkre bocsájtotta. Ezt a kő restaurálásával, és később a falba helyezésével "háláltam meg". A jelenetbe 4 kő volt beilleszthető: Málkus fülének két köve a vörös

²⁴ PROKOPP M.: *Pitture murali del XIV secolo nella cappella del castello di Esztergom, I problem iconografici*, Acta Historiae Artium, Budapest, 1967. pp. 273-312

²⁵ ibidem, p.306

drapériával, és a szakállas Szent Péter aki karddal a kezében- ami valamikor ezüstözött volt- néz Krisztus felé akit “éppen” Júdás árul el csókjával. Jézus Péterre néz megróvóul, és később a római katonák szeme láttára csodát tesz: vissza”ragasztja” Málkus, Péter által levágott fülét. Ennek ellenére elítélik őt, és keresztre feszítik, annak ellenére, hogy a szemük láttára igazolódott be a csoda: Jézus próféta, megváltó szerepe.

Nekem különösen kedves ez a jelenet, mert olyan szellemiséget vitt hirtelen a kápolnába, amely eddig nem volt ott, nem volt kézzel fogható. (74-78. kép)

6.7 AZ APSZIS APOSTOLA

Ez a különleges kő 2005-ben már restaurálva, készen került a Beatrice terem kiállításába, az egyik legszebb darabként. Hatalmas változáson ment át, őt is mint társait, átkenték, átdolgozták, majd valami raktárba tették: a tisztítás után visszakapta friss színeit, arcáról lekerültek a durva műanyag tömések, amik elszürkítették. (79-80. kép)

Érzékeny festésmódja kitűnik a többi közül, rendkívüli finomsággal, szinte táblaképszerűen festett feje elsőosztályú festőre vall. A retust is ehhez alkalmazkodva választottam: nullás ecsettel, finom raszteres megkülönböztető aquarell-pontokat. (81. kép)

Rendkívüli szépsége a látogatókat is vonzotta, volt olyan atya, aki térdreereszkedve imájával köszöntötte. Különleges bánásmódban részesítettük mi is, az infravizsgálatokon kívül, keresztmetszet analíziseken keresztül szerettük volna “megismerni”. Festésmódja bizonyos tekintetben, eltért a többi apostolétól, ezért tudtuk nem lehetett a hajóban. Végző bekerülési helyét két fontos tényező befolyásolta. Egyrészt a többitől eltérő 22cm magas mérete, másrészt az intonaco alatt egy korábbi réteg megtalálása és meghatározása, amely azonos volt az Oroszlánéval. A mindenképpen álló, szembeforduló apostol 22-es sormagassága - amibe pont beleillet az Oroszlán felett - nagyjából megfelelt az 1967-es rekonstrukciós elképzelésnek, azzal a különbséggel, hogy Prokopp az alakokat magasabban ábrázolta.²⁶ Az apostol alatti vörös oroszlános réteg bizonyítja, hogy a kápolnában, ez a réteg a felsőbb régiókban is megvolt, nemcsak az alsó sorban vonult végig. Az így behelyezett apostol méltó párja, sőt “megerősítője” az alatta lévő jelentős Oroszlánnak, közös terükben, az apszis első északi traktusában. (82-83. kép)

²⁶ WIERDL ZS: *Rekonstrukciós tanulmány és terv-sorozat, a festett kváderkövek behelyezésére*, Kézirat és Tudományos dokumentáció, STUDIOLO, 2013-2015

6.8 EREDMÉNYEK, A TÉR "ÁTALAKULÁSA"

Az elméleti megfogalmazás mellett visszatérnék ismét a személyes megtapasztalásra. Visszatérnék a Júdás csókja kőre, mely különösen sokatmondó nekem.

Sokáig néztem ezt a szempárt – amely egy a kevesek közül melyet a törökök nem vertek ki- és sosem tudtam magamnak megfogalmazni igazán, azt a figyelmes szomorúságot melyet sugárzott, csak amikor a kép összeállt, a száz kilós köveket felcipeltek az állványra, kivéstük a falat, és a jelenet bekerült a helyére. Igazán, ekkor éreztem valami egészen mást, a fizikai megvalósulás örömein kívül. Valami olyat, ami szellemiségében is átalakította a kápolnát. Emlékszem, fent ültem az állványon, kettesben "Vele" mert valami finom javítandóm volt a behelyezés körül, és akkor láttam meg! Akkor láttam meg, kire néz Jézus, miért ilyen, az évek óta jól ismert tekintete: Jézus Péterre néz! Péter apostolt, szintén jól ismertem, egy évig műtermem "lakója" volt, begipszelt lábam társa, vigasztalója. Ez volt az a pillanat, amikor úgy éreztem, hosszú hosszú évek után, hogy valami más történt. Nemcsak azért, mert 415 év után ismét együtt lehetnek, hanem mert létük ismét "értelmet nyert". Értelmet nyert, ami nemcsak arról szól, hogy két fantasztikus színvonalú műalkotás ismét kiegészítheti egymást, hanem valami sokkal többről, az ő "feléledt" kapcsolatukról, ami Jézus, és a kereszténység legnagyobb drámáját vetíti előre e megrázó jelenetben. (84. kép)

Olyan szellemiséget hoztak ismét a térbe, ami számomra is meglepetéssel szolgált. Visszaadta a kápolna igazi liturgikus jellegét, "életre keltette" a "steril" darabok összességét, valami egészen újat hozva létre. Tulajdonképpen rendkívül boldoggá tett, hogy ezt az átalakulást nemcsak végigkísérhettem, de aktív részese, alakítója is lehettem. Úgy érzem, volt értelme a munkámnak:

A fizikai rekonstrukció valóban hatott a szellemire. Nyilvánvalóvá vált, hogy a töredékek csak együtt tudnak "létezni", és ehhez szükségük van az őket befoglaló térre, ahogy a tér is csak általuk tud megvalósulni. (85-90. kép)

Meggyőződtem, arról, - és erről másokat is szeretnék meggyőzni- hogy a falképeket *nem lehet* függetlenül kezelni a hordozójától, az őt körülvevő tértől, sem fizikailag, sem szellemileg.

A tér, "az "Isten adta tér" az esztergomi Várban megvalósult: a valamikori Magyar királyi kápolnát, annak remekműveit mutatja be.

IRODALOMJEGYZÉK

- **WIERDL ZS.:** *Az esztergomi palotakápolna és a Vitéz János Studiolo falkepeinek restaurálása.* (The Restoration of the wall paintings of the Palace Chapel of Esztergom and the Studiolo of János Vitéz) Műemlékvédelmi Szemle, 2001. pp. 89–109.
- **WIERDL ZS.:** *III. Béla király esztergomi kápolnájának restaurálása.* In Prokopp - Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig. Az esztergomi királyi várkápolna története.* Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014, pp.65-128.
- **ENTZ G.:** *Az esztergomi királyi kápolna oroszlanos festménye.* In *Esztergom Évlapjai*, I. Esztergom, 1960, pp. 5-9.
- **WIERDL ZS.:** *Mi történt 2000-ig? In: Az Erények nyomában* szerk: Wierdl Zs, STUDIOLÓ, Budapest, 2009, pp.28-34.
- **LUX G.:** *Az esztergomi ásatások építész feladatai,* Építészet, 1942. II.3, pp.77-83.
- **GEREVICH T.:** *Magyarország románkori emlékei,* Budapest, 1938, pp.75-98.
- **VUKOV K.:** *A középkori esztergomi palota épületei.* Budapest, 2004.
- **PROKOPP-VUKOV-WIERDL:** *A feltárástól az újjászületésig: Az esztergomi királyi várkápolna története.* Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014.
- **WIERDL ZS.:** *Gli affreschi rinascimentali di Esztergom. Dai restauri di Mauro Pellicoli agli interventi attuali,* Arte Lombarda-Rivista di storia dell'arte 139.(3), Milano, 2003, pp.177-184.
- **WIERDL ZS.:** *A bordák szépsége,* Építész, Budapest, 2014 (4), pp. 10-11
- **WIERDL ZS.:** *Az esztergomi királyi kápolna és palota freskóinak restaurálása,* Műemlékvédelem, 46.4,2002,pp.209-216
- **WIERDL ZS.:** *Az esztergomi Oroszlán freskó-töredék restaurálása,* ÖRÖKSÉG, XII.2, 2008, pp. 13.-14.
- **WIERDL ZS.:** *New materials and safeguarding of cultural heritage, Studiolo,*In: DRDÁCKÝ Miloš (szerk.) Applied research of conservation materials, ARCCHIP: Ariadne - 10. Konferencia helye, ideje: Prága, Csehország, Cseh Tudományos Akadémia, 2002.04.22-2002.04.28. [s. l.] - Nemzetközi: Paper w10. 6 p.
- **VUKOV K. :** *A királyi kápolna helye és jelentősége a kor Európai építészetében.* In Prokopp - Vukov – Wierdl: *A feltárástól az újjászületésig. Az esztergomi királyi várkápolna története.* Magyar Nemzeti Múzeum Vármúzeuma, Esztergom. 2014, pp. 58-63.
- **PROKOPP M.:** *Az esztergomi várkápolna ikonográfiai vizsgálata.* Művészettörténeti Értesítő, XXII., 1973 3., pp. 187-198
- **PROKOPP M.:** *Pittura murale del XIV secolo nella cappella del castello di Esztergom, I problem iconografici,* Acta Historiae Artium, Budapest, 1967. pp. 273-312
- **PROKOPP M.:** *III. Béla király esztergomi palotakápolnájának festészeti díszje.* In *Laudator temporis Acti,* Tanulmányok Horváth István 70. születésnapjára, 2010 (2012) Esztergom-Budapest, pp. 187-205.

- **VÁRNAI D.:** *Az esztergomi királyi palota építési szakaszai.* Magyar Múemlékvédelem, 1971-1972. Budapest, 1974.pp75-102
- **ZOLNAY L.:** *A középkoro Esztergom.*Budapest, 1983.
- **PROKOPP M. :** *The castle chapel in Esztergom- the Royal seat of Béla III. (1172-1196),* Hungarian Review, Budapest, 2005, VI.5.
- **PROKOPP M. -WIERDL ZS. -VUKOV K. :** *Az Erények nyomában szerk: Wierdl Zs, STUDIOLO, Budapest, 2009,*

KÉZIRATOK, TUDOMÁNYOS DOKUMENTÁCIÓK

- **BÉRCI L.:** *1935. Az esztergomi királyi palota ásatásainak munkái. A képzőművészeti restaurálások megkezdése, A falképrestaurálás, Pellicoli felügyelete alatt., A palotakápolna sorsa 1945-1994 között , Kézirat, Budapest, 1995*
- **ALBERSEN.H.:** *Technical examination of the royal chapel of Esztergom, and the „Virtú”, Studiolo, Results.* Tudományos dokumentáció, Kézirat, STUDIOLO, Antwerpen-Budapest, 2001-2002
- **BRUTHUS A. - PANCELLA R. :** *Analisi di frammenti pittorici, museo del Castello, Esztergom, Ungheria. .* Tudományos dokumentáció, Kézirat, MAIP, STUDIOLO, Montreux, 2001, 2002, 2006, 2012, 2013, 2016
- **WIERDL ZS:** *Rekonstrukciós tanulmány és terv-sorozat, a festett kváderkövek behelyezésére, Kézirat és Tudományos dokumentáció, STUDIOLO, 2013-2015*

KÉPEK, TÁBLÁK